

УДК 159.9:37.026:81'243:378

ББК 88.40

ПСИХОДИДАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті розглянуто актуальні психодидактичні проблеми опанування іноземною мовою у вищих навчальних закладах. Ідеться насамперед про комунікативні (інтерактивні) методи і форми формування іншомовної комунікативної компетентності (знання, уміння, навички). Досліджуються методичні аспекти набуття умінь та навичок у процесі вивчення студентами іноземної мови. Акцентуються проблеми систематизації здобутих знань, відповідального ставлення студентів до вивчення іноземної мови, педагогічної креативності викладачів.

Ключові слова: навичка, комунікативна компетентність, комунікативний метод, креативність, систематизація, відповідальне ставлення.

Постановка проблеми. Україна зараз виходить на якісно новий рівень у своїх відносинах з іншими країнами світу, формуючи нові політичні, соціально-економічні та культурні реалії. Це призводить до зростання статусу іноземної, насамперед англійської, мови, що виконує роль універсального засобу міжнародного спілкування. Говорячи про значення вивчення іноземних мов для успішної розбудови вільної і незалежної України, тобто фактично побудови держави з новітньою соціальною, економічною і політичною структурою, ми маємо на увазі, що вивчення будь-якої мови взагалі та іноземної зокрема сприяє всебічному розвитку особистості, оскільки створює умови для вільного спілкування, відкриває доступ до скарбниць людської культури й інтернаціонального життєвого досвіду,

прискорюючи таким чином прогрес усього суспільства. Нині, як ніколи, країна потребує висококваліфікованих багатопрофільних фахівців зі знанням двох, трьох чи більше сучасних іноземних мов, професіоналів, здатних абсорбувати все нове і прогресивне, готових до генерації і запровадження свіжих оригінальних ідей, а також до вигідної участі у міжнародному співробітництві і формуванні нового ставлення до України в Європі і в світі [1, с. 3].

Мета дослідження. На даному етапі розвитку освіти в Україні організація навчального процесу, спрямованого на оволодіння знаннями і практичними навичками з іноземної мови, супроводжується багатьма проблемами: невмінням студентів ухвалювати самостійні рішення, нездатністю висловлювати свою думку в різноманітних ситуаціях, низьким рівнем комунікативної компетентності студентів тощо. Тому перед викладачем іноземної мови у вищому навчальному закладі постає завдання розібратися в суті означених проблем. Йдеться насамперед про визначення критеріїв і фінальних показників опанування студентами іноземної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленням цих та інших проблем займалися Л. В. Биркун, С. Ю. Ніколаєва, О. М. Осадчук, Т. І. Туркот, Ю. І. Палеха, В. І. Герасимчук, О. М. Шиян, С. Ф. Шатилов, а також Т. П. Гусева, О. В. Касаткіна, І. В. Ковальчук, О. Л. Лавриненко, Т. В. Остафійчук, Г. П. Татаурова, яким вони присвятили свої дисертаційні дослідження.

У психологічному словнику навичка визначається як „психічне новоутворення, завдяки якому індивід спроможний виконувати певну дію раціонально, з належною точністю і швидкістю, без зайвих витрат фізичної та нервово-психологічної енергії” [10, с. 98]. Термін „навичка” відбиває сам факт при звичаєності до певної дії, яка завдяки цьому виконується автоматизовано, без істотної участі свідомості в її регулюванні [6, с. 61].

С. Шатилов виділяє три основні етапи формування навички, виходячи з психологічної характеристики дій особи, що вчиться (учень, студент), –

рецепції, репродукування і продукування; з обсягу висловлювання (рівень фрази/речення, понадфразової єдності), які сприймає, репродукує або продукує учень, та характеру його дій з новим мовним матеріалом.

Перший етап (орієнтувальний-підготовчий): на цьому етапі відбувається ознайомлення з новим мовним матеріалом – граматичним, лексичним, фонетичним, що представлений в ситуації або контексті, і виконуються окремі мовленнєві дії за зразком або правилом. Так створюється орієнтувальна основа як необхідна умова формування навички.

На другому етапі (стереотипно-ситуативному або стандартизуючому) має місце автоматизація дій учня (студента) з новим мовним матеріалом в аналогічних ситуаціях мовлення, головним чином на рівні фрази/речення (в окремих випадках – слова або словосполучення).

На третьому етапі (варіювально-ситуативному) має місце подальша автоматизація дій з новим мовленнєвим матеріалом на рівні понадфразової єдності. Новий матеріал вживається поряд із тим раніше вивченим [12, с. 29-31].

За аналогією з визначенням навички уміння можна визначити як оптимальний рівень досконалості певної діяльності (у нашому випадку – мовленнєвої). До основних видів мовленнєвої діяльності відносять такі основні: уміння говорити, писати, аудіювати, читати, кожне з яких синтезується з групи навичок [6, с. 62].

Продуктивні уміння – говоріння та письмо – утворюються на ґрунті репродуктивних навичок: граматичних, тобто навичок вибору морфолого-синтаксичного оформлення одиниці усного або писемного мовлення; лексичних, тобто навичок вибору, сполучення та реалізації лексичної одиниці в усному і писемному мовленні; каліграфічних та орфографічних навичок письма, тобто навичок графічного зображення мовлення та написання слів за правилами орфографії [6, с. 62].

Рецептивні уміння – аудіювання та читання – утворюються на ґрунті рецептивних навичок: граматичних, тобто навичок розпізнавання

граматичних та прогнозування синтаксичних структур усного чи писемного мовлення; лексичних, тобто навичок розпізнавання звукових або графічних образів лексичних одиниць та їх безпосереднього розуміння; слухових, тобто навичок сприймання та розпізнавання звуків, звукосполучень, інтонації в усному мовленні; перцептивних, тобто навичок сприймання та розпізнавання букв, буквосполучень, знаків пунктуації в писемному мовленні [6, с. 62-63].

Отже, формування та вдосконалення різноманітних комунікативно-мовленнєвих умінь та навичок є невід'ємною частиною вивчення іноземної мови.

Незаперечним залишається той факт, що сучасна вища освіта повинна бути спрямована на розвиток здібностей студентів, використовувати мову як інструмент діалогу та засобу спілкування, формувати в студентів комунікативну компетентність, що сприятиме їх професійній підготовці в різноманітних сферах суспільного виробництва, сфери послуг, громадської діяльності тощо [3, с. 1].

Розвиток комунікативно компетентної особи можливий не лише в процесі вивчення навчальних дисциплін рідною мовою, а й на заняттях іноземної мови. Як зазначає О. Касаткіна, оволодіння іноземною мовою сприяє не лише засвоєнню студентами певних мовних знань, умінь та навичок, а й формуванню умінь та навичок практичного користування мовою, розвитку умінь спілкування на внутрішньокультурному та міжкультурному рівнях, адже спілкування як соціально-психологічний процес неможливе без встановлення складних знаково-символічних взаємодій між комунікантами [3, с. 1].

Комунікативна компетентність визначається як інтегральне утворення, побудоване на комбінації взаємовідповідних пізнавальних відношень, практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових актів, знань, умінь – всього того, що необхідне для активного спілкування та взаємодії, як-от: здатність особистості орієнтуватись у ситуації спілкування, розуміти мотиви, стилі поведінки, причини і наслідки фрустрації, як своєї власної, так і

партнерів по спілкуванню; уміння досягати мети спілкування найефективнішим чином; володіння технологією та психотехнікою спілкування. Комунікативна компетентність як комплексна здатність пронизує всі сфери людського життя і відбивається на успішності взаємин та діяльності, передбачаючи сформованість перцептивних, інтерактивних, рефлексивних умінь, конфліктної, рольової компетентності, компетентності у спілкуванні як за суб'єкт – об'єктною схемою (зовнішній поведінковий рівень спілкування), так і за суб'єкт – суб'єктною схемою (глибинний особистісний рівень спілкування). Це дає змогу трактувати комунікативну компетентність як основу соціальної компетентності особистості [3, с. 5].

Фактором, що забезпечує розвиток комунікативної компетентності студентів, є комунікативний підхід до навчання іноземної мови. Він дозволяє розвинути істинну, автентичну практичну комунікативність, знаходити резерви для поєднання її з теоретичною підготовкою студентів. [3, с. 6].

Отже, методичним змістом сучасного заняття з іноземної мови має бути комунікативність.

Головна ідея комунікативного методу полягає в тому, що студенти, щоб стати ефективними користувачами мови, повинні не тільки здобувати знання (наприклад, знати граматичні, лексичні або вимовні форми), а й розвивати навички та вміння використання мовних форм для реальних комунікативних цілей [1, с. 7]. Таким чином, студенти навчаються комунікації у процесі самої комунікації. Відповідно добір тих чи тих вправ та завдань повинен бути комунікативно виправданим дефіцитом інформації, вибором та реакцією студента (information gap, choice, feedback). Найважливішою характеристикою комунікативного підходу є використання автентичних матеріалів, – тих, що реально використовуються носіями мови. Відтак мовленнєва взаємодія студентів і викладача здійснюється в найрізноманітніших формах: парах, тріадах, невеликих групах, з усією групою. З самого початку студенти оволодівають усіма чотирма видами мовленнєвої діяльності на понадфразовому і текстовому рівнях при

обмеженому використанні рідної мови. Об'єктом оцінки є не тільки правильність, але й темп усного мовлення та читання.

Л. Биркун виділяє такі ключові принципи комунікативного методу:

- у студентів стимулюються когнітивні процеси;
- студенти беруть активну участь у процесі навчання;
- студентів заохочують висловлювати свої думки, виражати свої почуття і використовувати власний досвід;
- студенти беруть участь у навчальній діяльності, яка імітує або створює реальні чи реалістичні ситуації;
- студентів заохочують працювати разом;
- студентів заохочують брати на себе відповідальність за власне навчання і розвивати вміння вчитися;
- викладач виконує різні ролі – інформант (informer), консультант (resource consultant), спостерігач (monitor), – на різних етапах заняття [1, с. 8].

Для досягнення комунікативної компетенції – комунікативних умінь, сформованих на основі мовленнєвих знань, навичок і вмінь – викладач іноземної мови використовує новітні методи навчання, орієнтовані на досягнення комунікативних та пізнавальних цілей. Сучасні методи навчання іноземних мов, які базуються на гуманістичному підході, спрямовані на розвиток і самовдосконалення особистості, її резервних можливостей і творчого потенціалу, створюють передумови для ефективного поліпшення навчального процесу у вищих навчальних закладах. Одним із варіантів реалізації цього підходу в сучасній методиці є інтерактивний метод навчання, який дозволяє вирішити комунікативно-пізнавальні задачі засобами іншомовного спілкування. Інтерактивна діяльність включає організацію і розвиток діалогічного мовлення, спрямованого на взаєморозуміння, взаємодію, вирішення проблем, важливих для кожного з учасників навчального процесу.

У процесі спілкування студенти навчаються розв'язувати складні завдання на основі аналізу обставин і дотичної до них інформації, висловлювати альтернативні думки, ухвалювати виважені рішення, радитися з різними людьми, брати участь у дискусіях.

Викладач має враховувати той факт, що теми для обговорення не повинні бути обмеженими вузькими рамками. Однією з особливостей інтерактивних форм навчання є те, що вони мотивують студента не лише висловлювати власну точку зору, але й змінювати її під впливом аргументів опонентів.

З метою розвитку комунікативної компетентності студентів на заняттях іноземної мови, на думку О. Касаткіної, доцільно зважати на засоби вираження свідомого та несвідомого змісту в комунікативному процесі. Використання іноземної мови студентом опирається на складні когнітивні, мнемічні й психодинамічні процеси особистості, спільна діяльність яких маніфестується у висловлюваннях студента [3, с. 6].

Сьогодні перед викладачем постає завдання переорієнтувати навчальний процес на формування у його суб'єктів здатності самостійно здобувати знання з різних джерел інформації та застосовувати їх у практичному житті, що потребує професійної майстерності, ерудиції та креативності викладачів-лінгвістів [8, с. 1].

Т. Остафійчук під креативністю розуміє рису особистості, яка проявляється у підвищеній чутливості до проблем і нестандартному їх розв'язанні, здатності продукувати нові оригінальні ідеї і способи їх реалізації [8, с. 5].

У процесуальному плані педагогічна креативність проявляється у розробці нових підходів до навчання; в раціоналізації та модернізації змісту, форм, методів та засобів навчально-виховної роботи; у багатоваріантному використанні теоретичних знань і практичних навичок. Її також розглядають як інтегративну властивість особистості, яка характеризується наявністю спеціальних знань у певній предметній галузі, загальною ерудицією,

педагогічною інтуїцією, високорозвинутим інтелектом, гнучкістю та оригінальністю мислення. Педагогічна креативність викладачів іноземних мов характеризується специфічним змістом, оскільки потребує від них бажання і вміння створювати розвивально-креативне мовленнєве середовище [8, с. 5-6].

Мотивація до творчої педагогічної діяльності, на думку Т. Остафійчук, продукує у суб'єкта позитивні емоції, супроводжується натхненням, приводить до створення нових способів та методів передачі і набуття знань. Кінцевим продуктом креативного педагога є реалізація творчого потенціалу шляхом підготовки публікацій, створення власних педагогічних технологій, підготовки студентів до олімпіад та конкурсів, особистої участі у конкурсних проектах [8, с. 8].

Т. Гусева стверджує, що якість вивчення іноземної мови залежить не лише від педагогічної креативності викладачів, але й від креативності студентів, тому на даному етапі розвитку освіти в Україні перед вищими навчальними закладами постала проблема впровадження психологічних засобів розвитку креативності студентів. Ці засоби мають розвивати молоду людину як мислячу, творчу особистість, здатну розв'язувати не лише навчально-професійні, а й сенсожиттєві проблеми з метою полегшення самореалізації в соціокультурному просторі [2, с. 1].

Формування у студентів здатності до творчої мовленнєвої діяльності вимагає використання спеціального комплексу психодидактичних засобів розвитку їх креативності, спрямованих на охоплення різних сторін особистості – комунікативної, мотиваційної, характерологічної, рефлексивної, інтелектуальної, психофізіологічної тощо [2, с. 7].

Творча мовленнєва особистість – це людина, яка розглядається з точки зору її здатності виконувати творчі мовленнєві дії. Говорячи про творчу мовленнєву особистість студентів, ми торкаємося тієї грані творчої особистості, що вказує на її ставлення до мови, готовність до творчої діяльності. Зважаючи на це, організація творчої мовленнєвої діяльності

студентів повинна передбачати засвоєння ними знань мови, набуття власного мовленнєвого творчого досвіду, закріплення спрямованості на творчу комунікативну поведінку, розвиток емпатії, вершинних переживань від творчого розв'язання складних комунікативних колізій [2, с. 7; 5].

Засвоєння знань у вищій школі вимагає особливої організації навчального процесу, в першу чергу – діяльності самих студентів як суб'єктів засвоєння. Перед студентами ставиться завдання вивчити запропонований матеріал, але рідко пропонуються методи та прийоми його запам'ятовування. Кожен студент найчастіше сам винаходить і використовує власний, не завжди раціональний спосіб запам'ятовування і засвоєння матеріалу [4, с. 1], що може призвести до перевантажень і стресів.

Таким чином, як стверджують О. Осадчук та Т. Туркот, у процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності студенти сучасних вищих навчальних закладів переживають тривалі навчальні перевантаження, що зумовлюють виникнення в них станів постійного фізичного та психічного напруження. Ці стани можна охарактеризувати як явища інформаційного, емоційного та комунікативного стресів, що мають різні причини виникнення, але загальні негативні психологічні наслідки, зокрема такі, як погіршення здоров'я, психічне вигорання, втрата молодого людиною інтересу до навчання та майбутньої професійної діяльності та ін. [7, с. 72].

Для запобігання перевантаження важливо мотивувати студентів до свідомого сприйняття, систематичного повторення й закріплення, перевірки й поповнення знань із дисципліни. З цією метою викладач повинен цілеспрямовано акцентувати значущість самостійної роботи для опанування всією системою знань із даної дисципліни [9].

На думку О. Осадчук та Т. Туркот, взаємодоповнюючими мають бути бажання педагога „навчити” і бажання студента „навчитися”. Студенти повинні усвідомити, що вміння самостійно вчитись є важливою умовою ефективної життєдіяльності й, водночас, важливою характеристикою розвиненості особистості [7, с. 73].

Уміння самостійно вчитись є справжнім мистецтвом, але й уміння допомогти іншому вчитися самостійно є не меншим мистецтвом. Викладач починає, окрім традиційних – освітньої й контролюючої функцій, виконувати ролі діагноста, консультанта, мотиватора, постачальника й аналітика інформації, менеджера, який допомагає у вирішенні проблем, з якими зустрічається студент у процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності. Особливо важливою функцією викладача повинна стати функція фасилітатора, який стимулює студента до самостійної творчої діяльності й допомагає йому розкрити свій внутрішній інтелектуальний та емоційно-вольовий потенціал [7, с. 74].

Окрім завдання навчити студентів уміло користуватись інформаційними джерелами, вибирати саме те, що найбільше відповідає конкретній темі, важливо вирішити ще одне не менш, а можливо й більш важливе завдання: пояснити студентам, як розумно розподіляти власні сили, навчити їх правильно використовувати власні особисті якості [7, с. 74], а також навчити систематизувати опрацьований матеріал.

I. Ковальчук вважає операцію систематизації складним психологічним процесом, який складається з окремих взаємопов'язаних елементарних розумових операцій, які студенти виконують у певній послідовності, поетапно, а результатом систематизації є об'єкт, названий системою [4, с. 6].

Психологічні механізми систематизації як прийому довільного запам'ятовування першопочатково формуються як мислительна дія, комплексно і поетапно у процесі спеціально організованого навчання, а показником її сформованості є транспозиція, тобто перенесення виробленої здатності з однієї навчальної ситуації на іншу [4, с. 13].

До розуміння іноземної мови як системи студенти приходять поступово, за допомогою проміжних узагальнень. Система повинна стати результатом вивчення конкретних мовних та мовленнєвих явищ, представлених у такій послідовності, яка визначається закономірностями навчання і структурною логікою іноземної мови [4, с. 13].

Найголовнішою умовою формування операції систематизації лексичного, фонетичного і граматичного матеріалу є його використання в акті комунікації мовою, яка вивчається [4, с. 11]. А це, своєю чергою, вимагає відповідального ставлення до вивчення іноземних мов з боку студентів.

Відповідальне ставлення, на думку Г. Татаурової, являє собою психологічний синтез афективно-мотиваційних, когнітивно-регулятивних, контрольних-оцінкових та рефлексивно-поведінкових складників спрямованості особистості на оволодіння іноземною мовою [11, с. 16].

Формування відповідального ставлення залежить від академічної успішності студентів, інтересу до мови, задоволення комунікативної потреби студентів, змісту навчального матеріалу, особистісних якостей викладача, його взаємин зі студентами, індивідуальних особливостей студентів, морально-психологічного клімату в навчальній групі, професійної спрямованості навчальної діяльності тощо [11, с. 1]. Від рівня відповідального ставлення студентів до вивчення іноземної мови залежить рівень їх опанування, тому викладач повинен завжди наголошувати на цьому в процесі навчання.

Висновки. Підсумовуючи викладене в цьому огляді, відзначимо пошуки інноваційних психодидактичних технологій, здатних забезпечити формування комунікативної, в тому числі мовленнєвої компетентності студентів, що вивчають іноземну мову як складову частину їхньої загальної гуманітарної та професійної підготовки. Досліджуються умови, методи, засоби засвоєння знань, умінь та навичок іншомовного змісту, розвиток креативної мовної особистості, відповідального ставлення до навчання тощо. На часі розробка і впровадження комунікативно-експресивних засобів оптимізації викладання іноземної мови у вищих навчальних закладах з метою створення автентичного мовно-культурного контексту і засвоєння знаково-символічних кодів чужорідної ментальності.

1. Биркун Л. В. Комунікативні методи та матеріали для викладання англійської мови. Ознайомлювана брошура для українських учителів англійської мови. – Oxford University Press, 1998. – 48 с.
2. Гусева Т. П. Психологічні засоби розвитку креативності майбутніх учителів філологічного профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / Т. П. Гусева. – К., 2006. – 22 с.
3. Касаткіна О. В. Психолого-педагогічні основи розвитку комунікативної компетентності студентів (на прикладі вивчення англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / О. В. Касаткіна. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
4. Ковальчук І. В. Психологічні механізми систематизації як засобу оволодіння французькою мовою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / І. В. Ковальчук. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
5. Лавриненко О. Л. Структурно-функціональні особливості мовної особистості студентів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 „Загальна психологія, історія психології” / О. Л. Лавриненко. – Луцьк, 2011. – 19 с.
6. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах / [колектив авторів] ; під ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2002. – 328 с.
7. Осадчук О. М., Туркот Т. І. Психолого-педагогічна підтримка студентів як чинник підвищення ефективності їх самостійної навчально-пізнавальної діяльності // http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pedalm/texts/2008-1/011.pdf
8. Остафійчук Т. В. Розвиток педагогічної креативності викладачів-лінгвістів засобами психологічного тренінгу : автореф. дис. на здобуття

- наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / Т. В. Остафійчук. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
9. Палеха Ю. І., Герасимчук В. І., Шиян О. М. Основи психології та педагогіки : Навч.-метод. посібник – 2-ге вид., доп. – Вид-во Європ. ун-ту. – 2001. – 164 с.
 10. Психологічний словник / [за ред. В. І. Войтка]. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с.
 11. Татаурова Г. П. Психологічні особливості формування відповідального ставлення до вивчення іноземної мови у студентів вищих навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / Г. П. Татаурова. – К., 2007. – 21 с.
 12. Шатилов С. Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе. – М.: Просвещение, 1986. – 223 с.

Important psychodidactic problems of mastering a foreign language at the higher educational establishments are examined in the article. First of all communicative (interactive) methods and forms of foreign language communicative competence formation (knowledge, skills, abilities) are meant. The methodical aspects of acquiring skills and abilities in the process of learning a foreign language by students are investigated. The systematization problems of acquired knowledge, the students' responsible attitude towards learning a foreign language and the teacher's pedagogical creativity are emphasized.

Key words: *skills, communicative competence, communicative method, creativity, systematization, responsible attitude.*